

ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ: ЗНАХІДКИ ІВАНА ДЕНИСЮКА

Ярина ШИМКІВ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української фольклористики імені Філарета Колесси,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: yaryna.shymkiv@lnu.edu.ua*

Проаналізовано зразки зимової календарно-обрядової поезії українців крізь призму органічного поєднання християнських і язичницьких елементів. Відзначено, що синкретизм у творах цієї формації є наскрізною та впізнаваною рисою. За основу дослідження взято праці Івана Денисюка, який зробив чимало для поглибленого вивчення обрядової творчості українців. Учений простежив і підтвердив фактами (уснословесними ілюстраціями) зв'язок колядково-щедрівкової та весільної символіки, зокрема, зосередив увагу на осмисленні образу жінок-амазонок, красу і силу яких оспівано у колядках. У праці також зацентровано на тому, що архаїчні символи оприявнюються на різних рівнях української фольклорної традиції. Вагомою для розвитку українського фольклору була його інтерпретація у загальноєвропейському літературному контексті, бо це сприяло відкриттю нових горизонтів, щоби по-новому інтерпретувати український фольклор. У статті значну увагу зосереджено на понятті «добропрекрасного», що його виокремив Іван Денисюк, оскільки вбачав у цій філософській категорії аналоги в античній антропоцентричній світобудові, яка знаходила вираз у синкретизмі естетичних та етичних ідеалів.

У наукових працях Івана Денисюка обґрунтовано явище евгемеризму: аналізуючи календарну обрядовість, зокрема різдвяний цикл, дослідник брав до уваги щедрівки, які охарактеризував як такі, що первісно належали до гімнів міфологічним богам і героям, але згодом були пристосовані до оспівування ідеального героя та його сім'ї. Учений із великим пошануванням описав роль жінки в українському фольклорі, зокрема і в колядках, бо, як і І. Франко, вважав, що культурність народу вимірюється його ставленням до жінки, а участь жінок у літературі, політиці тощо є ознакою здоров'я нації.

Ключові слова: синкретизм, колядки і щедрівки, ідея Святого Збору, жінки-амазонки, символ.

«Своєрідність життя народу, яка встановлюється його релігією, філософією, правом, звичаями, історією, місцевістю країни та її властивостями, віруваннями, мовою, численними життєвими умовами і т. п., ні в чому так яскраво, міцно й досконало не виражається, як у його словесності» [2, с. 15], – цитує Осипа Бодяньського Іван Денисюк. Своєрідність кожного етносу виявляється передусім у його усній словесності. Фольклор українців вельми багатий і давній. У його складній текстурі органічно поєднано елементи християнського та язичницького світоглядів. Язичницький, дохристиянський елемент поступово втрачає свою «силу», однак зберігається у формі окремих реліктів в архаїчних жанрах фольклору, зокрема у зразках календарно-обрядової та родинно-обрядової поезії. І. Денисюк при аналізі цих найдавніших пластів нашої словесності зосередився на виокремленні найдавнішого первня, спробував крізь призму давнього фольклору заглянути у дохристиянський світ наших предків.

Іван Овксентійович уважав, що найглибше закоріненими у давній традиції є символи. Саме тому народна поезія настільки символічна.

Християнство застало в Україні вже розвинену й засновану на язичницьких віруваннях усну словесність. Проникнення нових релігійних уявлень у народну свідомість відбувалася вкрай повільно. Урешті поєднання двох різних типів світогляду зумовило нашарування їх одне на одного і водночас певну роздвоєність українців.

Властиво, своєрідність дохристиянського світогляду українців не раз досліджував Іван Денисюк. Учений акцентував на окремості та оригінальності української усної традиції на світовому фольклорно-мовному тлі [3, с. 153–162]. Український фольклор львівський учений розглядав у загальноєвропейському літературному контексті, часто пропонував несподівані ракурси його інтерпретації та накреслював нові перспективні шляхи для наукового осягнення. Як зазначає Ярослав Гарасим, провідною ідеологемою українського національного світогляду є філософське категорійне поняття «добропрекрасного». Іван Денисюк погоджувався з домінуванням цієї категорії,

убачав її аналоги в античній антропоцентричній світобудові, що знаходила вираз у синкретизмі естетичних та етичних ідеалів [1, с. 4].

Бажання людини бути доброю робить її високоморальною. Можна з упевненістю стверджувати, що народна творчість українців – це моральна краса, яка, за визначенням С. Єфремова, є сутністю добропрекрасного. Звернімо увагу на зимову календарно-обрядову поезію, у кожному зразкові ми вичитуємо побажання щастя, достатку, доброї долі, багатства. Добро є одним із наріжних каменів християнської ієрархії моральних цінностей. Як засвідчують тексти архаїчних колядок, ще задовго до утвердження істинної християнської аксіології у серцях українців уже був закладений той фундамент, який надалі розбудовувався із настановою – викликати добрий відгук, бо «доброта живе в єдиній красі» [2, с. 40–43].

Фольклористичні студії Івана Денисюка вирізняються оригінальним підходом до інтерпретації та коментування уснословесних явищ. Дослідник з'ясував давнє міфологічне підґрунтя тих зразків, які дихали давниною [4, с. 133]. У поле його аналітики потрапила календарна обрядовість, зокрема й пісенність різдвяного циклу. Про щедрівки Іван Овксентійович писав як про урочистий жанр, що наснажений неабияким емоційним зарядом і спрямований на звеличання, ба навіть ідеалізацію. Заглиблюючись у первісне значення цього «настроєвого» жанру, що загалом налаштовує на відповідний тип сприйняття зимових свят, можемо знайти численні докази того, що щедрівки колись були гімнами міфологічним богам і героям, а може, і князям, однак дещо пізніше під впливом різних чинників зазнали своєрідної демократизації і були пристосовані до оспівування ідеального господаря, його сім'ї й господарства. Іван Денисюк називає це явище *евгемеризмом*. Частково такі щедрівки перегукуються з етіологічними легендами, вказують на колишні міфологічні уявлення предків про походження землі тощо і мають філософічний напрям [2, с. 21].

Цей заможний господар – ясний місяць і його сім'я – зорі – у центрі Космосу. Посланцями Неба були «три товариші» – сонце, місяць і дрібний дощик, що символізували вогонь, тепло, світло й вологу. Ці начала були

джерелом життя. У період, коли утворився так званий тандем двох крайнощів – язичництва і християнства, коли ці два світи «злилися воедино», за столом господаря засідають Ісус Христос, Мати Божа й ангели. Певною мірою від християнського тут лише власні назви, адже суть залишалася первісною – міфологічною. Однак тоді у людей було уявлення, що Ісус Христос частується вином, Мати Божа – медом, а хлопці-ангели – горілкою. Образи святих були не лише у них за столом, вони поралися й по господарству: Ісус ниву оре, а Мати Божа йому їсти носить. І як зазначає Іван Денисюк, світські мотиви щедрівок зливаються з євангельськими, з наївним реалізмом апокрифів [2, с. 55].

Намагаючись систематизувати міркування інших дослідників, Іван Денисюк водночас розвинув думку Ксеонофонта Сосенка, який стверджував, що «колядки і щедрівки містять у собі такі поважні проблеми старої релігії, з виразними признаками української оригінальності; вони зберігають історичні суспільні й господарські проблеми, – і видно в них так наглядно історичну культурну еволюцію ідей, які висловлюють, що вплив чужої ідеології на колядки й щедрівки являється дуже мінімальний» [2, с. 21].

Колядки нерідко дуже докладно передають особливості побуту наших предків, оспівують все те, що для доброго господаря було важливим. Ці зразки календарно-обрядової поезії також кидають світло на громадський устрій найдавніших періодів української історії. Цінні вони й для пізнання складності та багатовимірності дуалістичних явищ, що «ілюструють тяглість й певну релігійну комбінаторність етнокультурного тезаурусу» [1, с. 128]. Зважаючи на певну жанрову відмінність колядок і щедрівок, Іван Денисюк слушно зазначив, що колядка має більше християнського і релігійного, аніж щедрівка, бо та – наскрізь світська й автохтонна, а колядка має чимало спільного з колядками інших народів, проте містить мотив різдва Христового.

Свято Христового Різдва належить до найбільших свят церковного року. Вершина цього святкового приготування – день Навечір'я Різдва. Це день чування, молитви й посту. Свят-вечір має не тільки свої глибокі за змістом церковні відправи, але багатий на символічні обряди й звичаї. Як відомо зі

Святого Письма, «на початку було Слово, і слово було Боже, і слово було Бог», однак у дохристиянській традиції цього ще не знали і вірували в те, що на початку всього суцього був Вогонь, а поєднання його з Водою дало таїнство народження. Іван Денисюк на підтвердження цього язичницького вірування, яке як ідея збереглося в загалом християнізованій колядці, цитує рядки:

*Свічечка палала,
Із неї іскра вогню впала,
З іскри ріка стала,
У цій воді сам Господь купався... [2, с. 55]*

Українську коляду як свято благословляє новий живий вогонь. Первісне значення язичницького свята – різдво нового сонця. Професор Іван Денисюк вивчав передісторію цього свята: за апокрифічною повістю персіянина Афродитіяна, зачаття Матері Божої сталося від поцілунку великого Сонця. Найстаріший поет християнського Сходу Єфрем Сирін залишив по собі 27 гимнів Різду Христовому. Згодом величальні різдвяні пісні з'явилися і на Заході й стали першоосновою церковних колядок [2, с. 55].

При дослідженні колядково-щедрівкового пласту нашого фольклору Іван Денисюк наголосив на наскрізному утвердженні віри у магію сили слова. Зрештою, ця віра була домінантною і в язичницький період, і не втратила актуальності у християнському суспільстві. На Різдво, коли кожна хата приймає колядників, ті благословляють господарів добрим Словом, доносять велику новину і радість Христового народження, возвеличують господаря, віншують йому на здоров'я фізичне і духовне.

Українці завжди надавали значення ритуальним трапезам, у яких обов'язково брали участь усі члени сім'ї. Приготування до Святої вечері було урочисте і розгорталося як справжній ритуал. Сенс цього родинного єднання вельми глибокий, це своєрідне «торжество Святого Збору». Розглядаючи різдвяну вечерю як знакове священнодійство, Іван Денисюк розгорнуто прокоментував його роль у обряді. «Вислів «Святий Збір» як синонім Різдва

знаходимо у колядках. Він вкладений в уста ангелів або самого Бога, які йдуть у дім господаря перевірити, чи «к Святому Збору» готуються так, «як давно було із предовіку», тобто, чи додержуються традицій, виражених сакральними стравами, а головне, – «ци гаразд си тут люди справуют» [2, с. 55]. Заразом дослідник висловлює тезу про ідею Святого Збору, конкретизуючи її як ідею національної соборності українського народу, його державности.

Немає свята в українців, яке би відбувалося без участі жінки, адже чи не в кожній пісні, зокрема й у колядках, оспівується дівоча краса. У різдвяних піснях із величальними мотивами для жінки випрошують щасливої долі, прославляють її як найкращу господиню, як добру берегиню домашнього вогнища. В українському фольклорі жінка завжди посідала поважне місце. Іван Франко свого часу наголошував, що жінка-українка займала в сім'ї і в громаді більш незалежне становище, ніж це було в інших народів. Він також висловив думку, що культурність народу вимірюється його ставленням до жінки, а участь жінок у літературі, політиці тощо є ознакою здоров'я нації [2, с. 58–78].

Іван Денисюк у розвідці «Амазонки на Поліссі» зосередився на дослідженні незвичного жіночого образу, образу жінки-амазонки. Першочергово він застановляється над питанням: вони – міф чи реальність? Дослідник проаналізував праці Гомера та Геродота, щоби з'ясувати, хто такі амазонки, який спосіб життя вони провадили. Ці войовничі жінки насамперед вирізнялися мужністю, дівоча краса не була важливою. Про це свідчить поліська колядка з Облап:

Була вдова близько двора,

Рай-Рождество!

Мала вона три доньки,

Рай-Рождество!

...

– Ой дитя моє, а Настусенько,

Поїдь, поїдь а на війноньку!

– Моя матінко-голубонько,

Я на війноньку та й поїду:

Я вмію коня осідлати,

А на йому та й поїхати.

...

Вона матінки не послухала,

Наперед війська виїхала,

Ой виїхала, ще й викрикнула,

Шабелькою та й вимахнула.

Оригінальність цієї колядки полягає в тому, що дійові особи тут – жінки, і відважний воїн – теж дівчина. Це той період, коли участь жінки у війні не була чимось унікальним. Дівчина сміливо іде на поле битви, займає у полку найнебезпечніше місце – в авангарді.

Іван Денисюк, розгортаючи тему, апелює до тези Ксонофонта Сосенка, у якій ідеться про дислокальний шлюб, тобто коли в окремих поселеннях живуть жінки, а в інших – чоловіки. Такі поселення були і в Україні, про це свідчить колядка, у якій співають про три села, серед яких є такі, де мешкають самі дівчата, а в інших – окремо хлопці, окремо старші люди. К. Сосенко вважав, що такий спосіб життя сприяв виникненню амазонок [2, с. 66]. Можливо, колядка доносить до нас інформацію з часів матріархату, бо дислокальний шлюб був перехідною ланкою між матріархатом і патріархатом. Іван Денисюк припустив, що такий відгомін язичництва можна шукати у часи князювання Володимира Великого, оскільки він у поганський період свого життя мешкав у Києві, а його наложниці – у селі під столярним градом. Вірогідно, це був приклад дислокального шлюбу.

Історичне християнство не змогло витіснити етнографічне язичництво як споконвічний елемент у житті народу, вони або побутують окремо, або час від часу перетинаються, або ж зливаються в одне ціле. Наприклад, на Поліссі існував звичай «гірка» – хлопці й дівчата збиралися до хати на нічліг. Іван Денисюк описав цей звичай: «лягали парами на спеціально влаштованих для цього нарах. Якщо знайшлася дитина, зачата на постелі в такій атмосфері, сміху

не було, якщо ж за вуглом – ганьба». Витіснити згаданий давній поведінковий релікт довгий час не вдавалося. Як свідчить Іван Денисюк, місцевий священник хотів ліквідувати, але як виявилось, зробити це було неможливо: дівчина, яка не брала участі у «гірці», заміж вийти не могла [2, с. 78].

При розгляді старожитних язичницьких моментів у народній обрядовості Іван Денисюк не залишив поза дослідницькою увагою звичай «комори» чи, іншими словами, постільний обряд молодих. Такий і схожі релікти Михайло Грушевський називав віконцями у нашу праісторію.

Наші предки активно послуговувалися символами. Особливо насиченою цими архаїчними знаками традиції, на переконання Івана Денисюка, була календарна та родинна обрядова поезія. У вказаному пласті народної словесності збереглося чимало вказівок на давні образи-символи. Дослідник, приміром, віднайшов у фольклорі поліщуків образи представників пантеону вищої міфології – Тура і Красної Пані. Відповідно до уявлень, свої сили ці два міфологічні божества проявляють у весільній коморі, що слугує незмінним місцем кульмінаційного дійства шлюбного ритуалу [4, с. 136]. Метафорично передаючи тонкощі першої шлюбної ночі, Іван Денисюк прокладає «місток для пояснення присутності тура на шлюбному ложі». За віруванням, Тур символізував родючість подружжя та успішний перебіг породу. Львівський фольклорист висловив припущення, що молодий надягав турячу маску або у формі «ряженого» виступав жрець, який репрезентував Тура як міфологічного бога [2, с. 81]. Щоби дослідити, як відбулася своєрідна міграція цього божества, Іван Денисюк покликався на дослідження інших науковців. Зокрема, Олександр Знойко зазначав, що головним божеством у багатьох народів був Телець Волос – небесний бик, а Борис Рибаків стверджував, що в Україні це був Тур. Відзначаючи інтимні сторони шлюбної ночі, Никольський уважав, що тотемічний бог-родоначальник турбується про продовження роду і порівнює його з вождем, якому повинна належати перша ніч з кожною дівчиною. За ланцюжком таких обставин український тур втілює еротизм цієї міфологеми.

Отож, зважаючи на символічне значення образу, присутність Тура на шлюбному ложі у весільній коморі не випадкова.

Цікаво, що у зафіксованих на Поліссі архаїчних піснях збережено свідчення одночасної участі у весільному обряді міфологічно-язичницьких богів і християнських [1, с. 84–85]:

*Ведем Тура з ложа,
За нею мати божа.
Наложила коруночку
На її головоюку.*

На думку Івана Денисюка, у цьому тексті не йдеться про непорочну Діву Марію. Радше простежується виразний синкретизм, адже християнізованих язичницьких богів потрактовано так само, як і «несвятих» учасників весілля. На думку Нікольського, в обрядовій пісенності нерідко Пречиста Мати – це не християнська Богородиця, а «баба-прародителька» того роду, до якого належить жених, що його благословляють.

Що ж стосується покровительки жіночого начала, то це була Красная Пані – язичницька богиня, захисниця кохання. У витлумаченні первісного значення цієї міфологеми Іван Денисюк опирається на досвід слов'янського вченого Яна Гануша. У його дослідженнях ідеться про те, що Красная Пані означає «принцип народження і створення», а також має значення «породілля» і в пісенних рефренах виступає як Лада. На шлюбному ложі вона благословляє священний акт шлюбу – акт зачаття нового життя. Відтак, Іван Денисюк доходить висновку – «мати божа», яка йде з комори за Туром і Турою-Турицею, це теж вона – Красная Пані і Рожениця водночас [2, с. 89]. Отже, весільний пісенно-обрядовий універсум – конгломерат різних культів і різних культурних нашарувань.

«Небо і земля нині торжествують». Такими колядковими словами означає весільне свято Іван Денисюк. Тому не дивно, що на це торжество прийшли до землян представники неба як язичницько-міфологічні, так і християнські [2, с. 162].

Загалом при аналізі української народної календарно-обрядової та позаобрядової поезії не можна не зауважити, як поряд із християнською ідеологією виразно проступають залишки язичницького світогляду. Саме крізь призму цих цінних реліктів видається можливим докладніше дослідити, у що вірили наші предки, яким богам поклонялися, на кого покладали свої надії. Іван Денисюк як глибокий знавець української фольклорної традиції зумів на основі філігранного опрацювання унікальних зразків поліського фольклору показати, наскільки стійкою є пам'ять народна, наскільки глибоко вкоренилися давні вірування в уснословесних пам'ятках і наскільки важливо перепрочитувати ці твори, аби збагнути їхній глибокий символічний сенс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гарасим Я.* Фольклористичні студії І. Денисюка // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн. Т.3: Фольклористичні дослідження. Львів, 2005. С. 3–14.
2. *Денисюк І.* Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 3: Фольклористичні дослідження. Львів, 2005. 404 с.
3. *Карбашевська О.* Світові обрії фольклористичних студій Івана Денисюка // Іван Денисюк «Не попів слів, а серця жар...»: збірник наукових праць та матеріалів. Львів, 2018. С. 153–162. (Серія «Українська філологія: школи, постаті, проблеми». Вип. 17).
4. *Пилипчук С.* «Смакуючи красою і мудрістю..»: Іван Денисюк – дослідник поетики фольклору // Іван Денисюк «Не попів слів, а серця жар...» : збірник наукових праць та матеріалів. Львів, 2018. С. 132–140. (Серія «Українська філологія: школи, постаті, проблеми». Вип. 17).

1. Harasym, Ya. (2005). Folklorystychni studii I. Denysiuka. In: Denysiuk, I. *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: u 3 t., 4 kn. T. 3: Folklorystychni doslidzhennia*. Lviv, 3–14.
2. Denysiuk, I. (2005). *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: u 3 t., 4 kn. T. 3: Folklorystychni doslidzhennia*. Lviv.
3. Karbashevska, O. (2018). Svitovi obrii folklorystychnykh studii Ivana Denysiuka. In: *Ivan Denysiuk «Ne popil sliv, a sertsia zhar...»: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv*. Lviv, 153–162. (Seriiia «Ukrainska filolohiia: shkoly, postati, problemy». Vyp. 17).
4. Pylypchuk, S. (2018). «Smakuiuchy krasoiu i mudristiu..»: Ivan Denysiuk – doslidnyk poetyky folklore. In: *Ivan Denysiuk «Ne popil sliv, a sertsia zhar...»: zbirnyk naukovykh prats ta materialiv*. Lviv, 132–140. (Seriiia «Ukrainska filolohiia: shkoly, postati, problemy». Vyp. 17).

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2020

Прийнята до друку 20.02.2020

**PRE-CHRISTIAN WORLD OF UKRAINIAN FOLKLORE:
FINDINGS BY IVAN DENYSIUK**

Yaryna SHYMKIV

*Ivan Franko National University of Lviv,
Filaret Kolessa Department of Ukrainian Folklore Studies,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: yaryna.shymkiv@lnu.edu.ua*

The author analyses Ukrainian winter ritual poetry through the prism of the organic combination of Christian and pagan elements. In the texts of this type, syncretism is a cross-cutting and recognizable feature. The paper focuses on writings by Ivan Denysiuk who contributed a lot to the in-depth study of the Ukrainians' ritual creativity. The researcher deduced and confirmed the verbal connection between the symbols of Christmas and Epiphany carols and those of wedding rituals. In particular, he discussed the image of the Amazons, whose beauty and power are glorified in Christmas carols. This paper also emphasizes the fact that archaic symbols appear at different levels of Ukrainian folklore. Essential for the development of Ukrainian folklore was its interpretation in the European literary context, and this opened new horizons which help interpret Ukrainian folklore in a new way. The author emphasized the concept of the "good-beautiful", which was singled out by Ivan Denysiuk: he considered its philosophical category in analogues in the ancient anthropocentric system which was expressed in syncretic aesthetic and ethical ideals.

The phenomenon of euhemerism is proven in Ivan Denysiuk's works: by analysing the calendar rituals, in particular those of the Christmas cycle, the researcher found Epiphany carols to have belonged to the hymns of mythological gods and heroes, but were later adapted to glorify the ideal hero and his family. The researcher described the role of women in Ukrainian folklore, (esp. in carols) with great respect, because he believed that the culture of the nation is measured by its attitude to women, and women's participation in literature, politics, etc. is a sign of the nation's health.

Keywords: syncretism, carols and generosity, the idea of the Holy Assembly, the Amazons, symbol.